

OCJENE I PRIKAZI

Mirza Sarajkić, *PJESNICI TEMMUZA: UVOD U SAVREMENU ARAPSKU POEZIJU*, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2021, 208 str.

Studija Mirze Sarajkića, pod naslovom *Pjesnici Temmuza: uvod u savremenu arapsku poeziju*, predstavlja originalan naučnoistraživački rad i vrijedan doprinos proučavanju moderne arapske književnosti. Preciznije govoreći, ova studija valjanom metodom i validnim rezultatima zahvaća jedan od najvažnijih korpusa moderne arapske književnosti.

Sarajkić je svoju temu iscrpno obradio – u šest poglavlja od kojih svako zahvaća opus po jednog pjesnika predstavnog za “poeziju Temmuza”, odnosno za “poetiku Temmuza”, s nizom potpoglavlja koja svjedoče o umješnoj, o znalački strukturiranoj studiji. Pored osnovnih poglavlja, autor je, naravno, opremio svoju studiju uobičajenom aparatom (Zaključkom, Literaturom i dr.).

Prije izricanja ocjene ove studije, potrebno je, u najkraćem, iznijeti ovdje njenu strukturu jer već i to govori, naravno, o istraživačkom pristupu, o metodi, a sve zajedno nagovještava rezultate istraživanja, kao i kritičku ocjenu studije. U uvjerenju da su naslovi i podnaslovi knjige vrlo indikativni, u pozitivnom smislu, smatram da nije suvišno navesti ih na ovome mjestu.

U prvome poglavlju, pod naslovom “Poetski sakrament Jusufa al-Hala” (str. 17-41), autor razlaže ovu temu u potpoglavlja čiji naslovi dovoljno jasno upućuju na predmet istraživačkoga zahvata: Utjecaj simbolizma; Teorijski koncepti savremene poezije Jusufa al-Hala; Poezija kao sakrament; Tamna kuća savremenog svijeta.

U drugome poglavlju, pod naslovom “Halil Havi: Poezija kao filozofija kulture” (str. 43-76), autor tematizira potpoglavlja: Havijeva poetska vizija; Sindbadova raspuća: poezija traganja; “Vrli i sveti” Zapad; Istočna otkrovenja; Opsjene nade; Temmuzovo posrnuće, te zaključno razmatranje “Poezija kao karta kosmosa”.

Treće poglavlje je posvećeno pjesništvu Badra Šakira al-Sajjaba, odnosno “mitopoetici njegova pjesništva” (str. 77-110): Prozodijska revolucija i poetska angažiranost; Babilon i raspelo: cijena spoznaje svijeta; “Himna kiši” – autobiografija poetskog zavičaja; Poema *Na arapskom zapadu*: Temmuz u arapsko-islamskoj rekonstrukciji.

Četvrto poglavlje (str. 111-138) posvećeno je pjesništvu jednoga od klasika moderne arapske književnosti – Džebri Ibrahimu Džebri, koji je bio isto tako poznat, ako ne i više, po svojim proznim ostvarenjima od kojih je

većina prevedena na engleski jezik, a jedan roman i na bosanski jezik.

Adonisu je posvećeno peto poglavlje (str. 139-181) – kao “poeti neprestane moderne i radikalnom kritičaru kulture” (Sarajkić). Nakon nekoliko vrlo zanimljivih potpoglavlja u kojima vidimo stvaralaštvo Adonisa u jednoj novoj “istraživačkoj optici”, Sarajkić okončava ovo poglavlje podnaslovom koji je po sebi gotovo intrigantan: “Zaključak: ‘Kontaminacija’ mita kao njegovo značenjsko bogaćenje“.

Dakle, to su pjesnici “promotori” naročite “pjesničke paradigme”, kako je određuje autor Sarajkić, a oni kojima posvećuje pojedinačno poglavlja studije su: Yūsuf al-Ḥāl, Ḥalīl Ḥāwī, Badr Šākir al-Sayyāb, Ġabrā Ibrāhīm Ġabrā i ‘Alī Aḥmad Sa‘īd, ‘Adūnīs.

U jednoj od mogućih interpretacija i ocjena Sarajkićeve studije, korisno je ukazati na to da autor pristupa poeziji Temmuza, odnosno novoj poetici, sa stanovišta njenog poetički odvažnog kontrastiranja tradicionalnoj, klasičnoj arapskoj poetici čija je “strahovlada”, ili normativnost, trajala stoljećima – do ranih godina 20. vijeka, odnosno do stupanja u “prostor književnosti” upravo ovih pjesnika koji zauzimaju svaki svoje poglavlje u Sarajkićevoj studiji, budući da su ti pjesnici svojevrsni reperti, da su poetski i poetički dominantni u svojoj epohi i u nepreglednom carstvu arapske književnosti općenito.

Ta “poetička pobuna” pjesnika koji su u arapsku poeziju – gotovo blasfemično – uveli slobodan stih, nedovoljno upućenim čitaocima može izgledati relativno beznačajnom, ali je u samoj biti stvari ona označila

radikalnu prekretnicu u višestoljetnom razvoju arapske poezije, odnosno njene poetičke normiranosti.

Temeljni mit ove savremene poetičke paradigme je Temmuz – semitsko božanstvo iz područja Babilona i antičke Sirije. Temmuz (sumerski Damu-zid ili Dummuzi, kod Grka Adonis), spominje se u različitim religijskim tekstovima i babilonskim tužbalicama najčešće kao najveća ljubav vrhovnog ženskog božanstva iz antičke Mesopotamije, Ištar (u akademskom i sumerskom Inana, u sirijsko-feničkoj mitologiji Astarta, a u antičkoj Grčkoj Afrodita).

Pjesnici al-Hal, Havi, al-Sajjab, Džebra, Adonis i drugi su u ovoj mitskoj priči i drevnom vjerovanju vidjeli model poimanja svoga svijeta u kojemu se mogla iskazati neprekidna komunikacija hijeropovijesnog, tradicionalnog i savremenog, pri čemu je književnost, a u ovom slučaju poezija, mjesto otpora nametnutom i uniformnom stanju svijeta i svijesti, veoma dobro zapaža Sarajkić.

Pjesnici Temmuza poistovjetili su se s ovim mitom u prvome redu zbog njegove izvanredne semantičke moći, ili zbog toga što je on u osnovi naročita vrsta kazivanja o mogućnosti, zapravo o nužnosti novoga početka. U tom smislu i u tom kontekstu valja podvući impresivnu činjenicu – koju Sarajkić uočava, naravno, i valjano je obrazložiti – da su ovi pjesnici bili izuzetno angažirani jer je njihovo vrijeme zahtijevalo angažman. Pri tome treba naglasiti da su istovremeno bili angažirani na dva polja: na poetičkom/poetološkom, ali i na društvenom planu općenito. To je

jedno od dominantnih obilježja ove književnosti.

Preko mita, ova “grupa” književnika – koji su suvremeni klasici arapske književnosti u vrednosnom značenju toga pojma – nije samo udarala temelje modernitetu arapske poezije nego je ušla u tokove moderne književnosti općenito, referirajući se, makar i neizravno, ali poetološki značajno, na Eliotovu *Pustu zemlju*. To iskoračenje iz ovještalog tradicionalizma u tokove svjetske književnosti bilo je, nesumnjivo, epohalno.

Sarajkić izvrsnim stilom, istraživačkom akribijom, sa zaista tanahnim osjećanjem za “estetsko bilo” poetskih tekstova, ali i sa znanjem o značaju književnohistorijskih pojava, ispisuje svoju studiju u kojoj čitaocu pada u oči – kao njena naročita odlika – *konsekventno promišljanje i naučnički relevantno zaključivanje*. U skladu s tim, Sarajkić s razlogom zaključuje svoju studiju Epilogom naslovljenim: *Ka poetici preobraženja*. Do takvog epiloga o poeziji Temmuza dovele su autora temeljite analize stvaralaštva pjesnika Temmuza kao jedne od najznačajnijih pojava u postklasičnom razdoblju arapske književnosti.

Smatram veoma povoljnim, čak sretnim sticajem okolnosti (naročito zahvaljujući Sarajkićevom osjećanju za ključna mjesta književne tradicije) da je upravo Sarajkić obradio ovaj svojevrstni književni fenomen, jer ovako značajne književnohistorijske i poetološke teme, odnosno “ključne tačke” u jednoj golemoj književnoj tradiciji, može valjano, vjerodostojno obrađivati samo autor s velikim znanjem o književnosti općenito, pa

tako i znanjem o arapskoj književnosti. (Na osnovu moga uvida u našu arabistiku, smatram da je dr. Mirza Sarajkić danas prvorazredni znanstveni autoritet u BiH za *modernu arapsku književnost*.) Drugim riječima, Sarajkićeva studija pripada onoj vrsti znanstveničkih svjedočenja o sretnom i plodotvornom susretu kompetentnog autora s temom čiji značaj u određenim kulturama/tradicijama je enormno veliki.

Ova studija ima vrijednost kakvu ima i prethodna Sarajkićeva studija (*Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, 2019). Naime, poznato je da su neke teme u određenim nacionalnim književnostima obrađivane u mnoštvu studija, kritika i sl. Takvim temama pripada i poezija Mahmuda Derviša, toga gotovo neusporedivog korifeja moderne arapske književnosti, kao i pjesnici Temmuza, među kojima je znatan broj književnika koji imaju “status” klasika u vrednosnom značenju. Stoga je prirodno da su njihovi opusi bili predmet brojnih studija. Međutim, jedna vrsta studija – kakvima pripadaju i Sarajkićeve obje studije – svjedoči da je moguće relevantno, istraživački kompetentno i rezultatski vrlo vrijedno istraživati i one korpuse koje smo smatrali načelno istraživački zasićenim ukoliko im se pristupi na metodološki inovativan, produktivan način. Tada nam se ti korpusi otkrivaju u novome svjetlu. U te domete spadaju obje Sarajkićeve studije.

Ta njihova zajednička vrijednost snažno ih preporučuje za objavljivanje

na arapskom ili na engleskom jeziku, budući da se istraživački inovativno obraćaju i eventualnim auditorijima na tim jezicima.

Esad Duraković

Nedim Zahirović, *THE REGISTER OF OTTOMAN-VENETIAN DIPLOMATIC AFFAIRS AT LEIPZIG UNIVERSITY LIBRARY (1625-1640)*, Verlag Ferdinand Schöningh, ein imprint der Brill-Gruppe, Leiden – Boston – Singapore – Paderborn, 2020, xviii+198 pp.

Jedan od rijetkih bosanskohercegovačkih historičara osmanista koji u svome naučnoistraživačkom radu podjednako dobro koristi osmanske i druge historijske izvore iz ranog novog vijeka, dr. Nedim Zahirović, već neko vrijeme živi i radi u Njemačkoj. Aktivni je govornik više savremenih jezika, što mu omogućava da komparativnim pristupom u svojim istraživanjima izvrši uvid u veoma široku lepezu relevantne literature nastajale i na tim jezicima. Navedene činjenice o kompetencijama spomenutog autora, koje su vidljive u svim njegovim do sada objavljenim naučnim radovima, potvrđuje i njegova nova knjiga napisana na engleskom jeziku.

Knjiga pod naslovom *The Register of Ottoman-Venetian Diplomatic Affairs at Leipzig University Library (1625-1640)* [Registar osmansko-mletačkih diplomatskih poslova u biblioteci Univerziteta u Leipzigu (1625-1640)] sadrži Predgovor (Preface, vii), zatim Uvod

(Introduction, ix-xvii), u kojemu autor pojašnjava da se registar, odnosno defter koji je u ovoj knjizi obrađen, čuva u Kolekciji orijentalnih rukopisa u biblioteci Univerziteta u Leipzigu pod signaturom Ac.K.137 (trenutna signatura B.or.137). Spomenuti izvor se sastoji iz dva dijela. Prvi ovdje obrađeni dio sadrži 136 dokumenata koji oslikavaju određene dimenzije osmansko-mletačkih diplomatskih odnosa u prvim decenijama 17. stoljeća, dok se drugi dio odnosi na imenovanja imama i mujezina u Rumeliji i Anadoliji. Autor smatra da se prvi dio deftera može smatrati registrom stranih država (*düvel-i ecnebiyye defteri*) budući da se defteri sličnoga sadržaja nalaze pohranjeni u arhivima u R. Turskoj i drugdje. Dokumente deftera autor grupiše i opisuje u odnosu na to koju vrstu informacija nude na: one koji se tiču diplomatskih pitanja i narušavanja diplomatskog imuniteta, ekonomskih pitanja, poput zaštite mletačkih trgovaca i međuregionalne trgovine, potom pitanja nasilja i sukoba na granici, djelatnosti gusara te privatnu prepisku.

Publiciranje i obrada ove vrste izvora od velikog je značaja za izučavanje osmansko-mletačkih odnosa u prvim decenijama 17. stoljeća, ali i za izučavanje svakodnevice u osmansko-mletačkom susjedstvu u dalmatinskom zaleđu i ranonovovjekovnoj Bosni. Jer, akteri nekih dešavanja koja se navode u ovome defteru često su domaći ljudi, predstavnici upravne i sudske vlasti Bosanskog ejaleta, naročito sandžaka na obalama Jadrana, Krka-Lika i Klis, ali i drugi pojedinci i grupacije kako na osmanskoj tako

i na mletačkoj strani. S obzirom na to da ovaj defter sadrži i dokumente koji su nastajali nakon pritužbi koje je mletački konzul (*bailo*) u Istanbulu iznosio protiv osmanskih službenika u pograničju Bosanskog ejaleta, stiče se utisak da su samo osmanski podanici činili nered na granici te vršili prekogranične upade i pljačku na mletačkoj teritoriji. I inače su u dosta manjoj mjeri sačuvani oni dokumenti koji bi pružili uvid u to kako su određeni događaji i procesi izgledali u očima osmanskih podanika. U principu su u ranom novom vijeku ovakva dešavanja, odnosno sukobljavanja niskog intenziteta koja za cilj nisu imala pobjedu nad neprijateljem nego destabilizaciju neprijatelja, uz ekonomiju pljačkanja i zarobljavanja, bila sastavni dio svakodnevice pograničja.

Ovaj, kao i drugi slični defteri, u najvećoj mjeri evidentira one situacije u kojima je došlo do narušavanja odredbi mirovnog sporazuma (*ahd-name*) te povreda tuđih prava i potraživanja. U dokumentima koje nudi ovaj izvor reflektuje se samo jedna dimenzija pograničnih odnosa, ona negativna, jer sadrže samo one informacije koje u svojim žalbama sultanu plasira mletački konzul u Istanbulu. Stoga bi unakrsna konsultacija i drugih osmanskih i mletačkih izvora sa navedenim izvorima bila korisna za istraživače koji rade na preciznijem prikazu ovog doba i regije.

Ubilježeni su oni slučajevi koji su na sjednicama Divana uzeti u razmatranje, nakon čega se od lokalnih upravitelja zahtijevala istraga (*teftiş*). Budući da je određeni broj naredbi s Porte upućivan beglerbegu ejaleta

Bosna kao vrhovnom upravitelju ove značajne osmanske pokrajine, koji je bio nadređen i sandžakbegovima Krke-Like i Klisa, defter nudi pregršt informacija u vezi sa dešavanjima na tlu ranonovovjekovne Bosne u prvim decenijama 17. stoljeća. Osim toga, defter sadrži i brojne druge dokumente poput onih o slobodnom prolazu mletačkih izaslanika osmanskim teritorijem, potom dokumente upućivane sandžakbegovima Skadra, Avlonije, Tripolija, Halepa i dr. U tom smislu, njegovo publiciranje u ovom obliku predstavlja koristan doprinos ne samo lokalnoj nego i svjetskoj osmanistici te historiografiji uopće.

U drugom dijelu knjige doneseni su sami dokumenti spomenutog deftera. Autor daje kraću regestu, nakon čega slijedi transliterirani integralni tekst svakog pojedinačnog dokumenta. U napomeni autor navodi da je koristio sistem transkripcije osmanskog turskog koji se koristi u Enciklopediji islama (*İslam Ansiklopedisi*), uz manje modifikacije. Budući da su u trećem dijelu knjige priloženi faksimili izvora, ovakav način publiciranja izvora, uz transliteraciju, kraću regestu i faksimil originala, u skladu je sa propozicijama koje su ustanovili i preporučili naši vrhunski osmanisti koji su djelovali u okvirima Orijentalnog instituta u Sarajevu, institucije koja preko 70 godina predstavlja svojevrzni centar za osmanistička istraživanja ne samo u Bosni i Hercegovini nego i šire. Jedini nedostatak ove knjige koji je trenutno moguće navesti jeste tehničke prirode i ogleda se u činjenici da nedostaje registar ličnih imena i geografskih

pojmova kao dio aparature koji bi zasigurno doprinio još većoj kvaliteti ove iznimno vrijedne publikacije. Ovu knjigu, koju bi trebalo da posjeduje svaka značajnija biblioteka, svesrdno preporučujem na korištenje historičarima, studentima i svim ostalim zaljubljenicima u historiju.

Elma Korić

Berin Bajrić, MNEMOPOETIKA SUFIJSKOG PJESNIKA: INTERTEKSTUALNOST I KULTURNO PAMĆENJE U POEZIJI ABDULLAHA SALAHUDDINA UŠŠAKIJA SALAHIJA, Orijentalni institut, Posebna izdanja LX, Sarajevo, 2019, 207 str.

Svaki književni tekst, bilo prozni ili poetski, uspostavlja određene odnose sa drugim tekstovima, pri čemu se ostvaruju raznovrsne veze između njih koje se u savremenim proučavanjima književnosti definiraju pojmom intertekstualnosti. Iako je intertekstualnost terminološko određenje dobila u modernom dobu, njeno postojanje mnogo je starije. Kada govorimo o orijentalno-islamskoj tradiciji, još od antičkog doba i početaka arapske poezije pa sve do renesanse u 18. stoljeću prepoznavamo mnoštvo intertekstualnih pojava, formi i vrsta. U knjizi Berina Bajrića *Mnemopoetika sufijskog pjesnika: Intertekstualnost i kulturno pamćenje u poeziji Abdullaha Salahuddina Uššakija Salahija* na primjeru poezije bošnjackog pjesnika Abdullaha Salahuddina Uššakija – Salahija autor definira, analizira i tumači postupke intertekstualnog

povezivanja među djelima različitih vrsta, od književnih do filozofskih, teozofskih i teoloških djela, te daje odgovor na pitanje čuvanja i memoriranja orijentalno-islamske tradicije u djelu ovoga pjesnika. Treba reći da, iako je Bajrić naznačio jednog autora iz plejade bošnjackih autora na orijentalnim jezicima, analitički domašaji ove studije su mnogo širi.

Studiju otvara poglavlje o antičkoj arapskoj kasidi kao kanonskom kulturalnomemorijskom modelu u kojem autor potcrtava njenu neprikladnost i normativnost, a koje su u značajnoj mjeri utjecale na razvoj cjelokupne orijentalno-islamske poezije. S jedne strane ova poezija, sa svojim transpozicijama i transformacijama osnovnih, dominantnih motiva, toposa, poetskih slika i stilskih figura stare arapske poezije, predstavlja svojevrsno novo pisanje, ali istovremeno i prezerviranje orijentalno-islamske verzije i vizije svijeta. Stari arabljanski motivi pojavljuju se kao svojevrsna memorijska osnova od koje kreću i sufijski pjesnici, da bi ih potom do te mjere proširili i razradili da izgleda kako neki motivi i nemaju svoga motivskog prethodnika i uzora u antičkom dobu arapske književnosti.

Posebnu pažnju autor je posvetio analizi uloge i mjesta Kur'ana u Salahijevoj poeziji. Nakon inovativne i opsežne elaboracije, Bajrić poentira da Salahijeva poezija kao "određena vrsta subjekta metateksta, na svim tekstualnim razinama sa svojim kur'anskim predloškom uspostavlja afirmativan odnos." Salahijeve pjesme tako se transformišu u poetske slike i obrasce koji dovode do

kur'anskih predložaka, te na taj način ostvaruju temeljne ciljeve sufijske poetike i to posredstvom izvanrednog intertekstualnog ulančavanja.

Bajrić naglašava da je Salahi iza sebe ostavio poeziju u svim dominantnim formama, ali da je najveći poetološki doprinos ostvaren u žanru tahmisa, kojeg smatra izvanrednim primjerom metatekstualnog žanra, o čemu detaljno piše u nekoliko poglavlja. Podastirući obilje tekstualnih primjera, Bajrić se naročito bavi pitanjem Salahijevo "svjesnog komuniciranja" sa kanonskim djelima ovog žanra, te instrumentaliziranjem istog s ciljem resemantizacije vlastitog djela.

Dijaloški odnos Salahijeve poezije sa tradicijom Bajrić prepoznaje i na višoj, duhovnoj razini. Analizom različitih interpretacija sufijskih ideja i učenja u orijentalno-islamskoj poeziji općenito, može se primijetiti da se kod Salahija kao najdominantnije i najutjecajnije ističe učenje Muhjiddina Ibn Arebija. Salahi zapravo koristi intertekstualnost za projekciju sufijskoga učenja i svjetonazora, čuvajući u sebi po/etičke uzore poput Ibn Arebija.

Berin Bajrić naučno utemeljeno i književnoteorijski potkrijepljeno u svoju studiju uvodi pojmove iz savremenih književnih teorija u tumačenje djela iz književne povijesti. Odvažnim i eruditskim uvođenjem književne povijesti u savremeno doba, kao i uspostavljanjem novog jezičkog instrumentarija, Bajrić otvara nove perspektive u čitanju, sagledavanju i proučavanju književne povijesti. U svojim opservacijama pokazuje

izraženu naučnu akribičnost i objektivnost, što knjizi *Mnemopoetika sufijskog pjesnika: Intertekstualnost i kulturno pamćenje u poeziji Abdullaha Salahuddina Uššakija Salahija* daje izrazito visoku razinu kvalitativnosti po kojoj su publikacije Orijentalnog instituta prepoznatljive u zemlji i svijetu.

Dželila Babović

Haso Popara, VAKUFI HADŽI AHMED-AGE I MUSTAFA-AGE. OSNOVE NASTANKA I RAZVOJA KASABE LJUBINJE KRAJEM 16. I POČETKOM 17. STOLJEĆA, Muftijstvo mostarsko, Mostar, 2020, 140 str.

Nastanak i razvoj gradova u Osmanskom Carstvu, naročito u ranom periodu Carstva, usko su vezani sa institucijom vakufa. S pravom možemo kazati da je procesom uvakufljenja i izgradnjom vakufskih objekata različitih namjena započinjalo urbano formiranje gradskih naselja u Osmanskom Carstvu, da bi u daljem razvoju vrlo često upravo vakufski objekti činili osnovu tog razvitka. Različite historiografske studije koje se bave ulogom i značajem vakufa u osmanskom društvu nerijetko su zapravo i studije o genezi razvoja gradova. Jedna od takvih je knjiga Hase Popare *Vakufi hadži Ahmed-age i Mustafa-age. Osnove nastanka i razvoja kasabe Ljubinja krajem 16. i početkom 17. stoljeća* u kojoj autor rasvjetljava početak urbanog razvoja hercegovačkog grada Ljubinja, a za koji su u velikoj mjeri zaslužne

vakufske zadužbine dvojice uglednih Ljubinjaca sa visokim položajima na osmanskome dvoru, Ahmed-age i Mustafa-age.

Iako su u naslovu knjige istaknuta imena dvojice vakifa, u samoj knjizi svega nekoliko stranica posvećeno je Ahmed-agi (str. 22-25) o čijem životu postoji vrlo malo pouzdanih informacija. Na temelju ranije objavljenih historiografskih podataka Popara konstatira da je Ahmed-aga iza sebe u Ljubinju ostavio mesdžid, medresu i zaviju. Ovo kratko kazivanje o Ahmed-agi sadrži do sada neobjavljeni dokument na osmanskome jeziku iz 1592. godine, u kojem se govori o pozajmici sandžakbega hercegovačkog sandžaka Rizvan-bega iz gotovine Ahmed-agina vakufa. Popara ovaj dokument ističe kao pisani dokaz veličine i finansijske stabilnosti Ahmed-aginog vakufa u to doba.

Centralni dio studije posvećen je Mustafa-agi, kapuagi na osmanskome dvoru u doba vladavine sultana Mehmeda III (1595–1603). Stvarni identitet Mustafa-age, vakifa iz Ljubinja, u bosanskohercegovačkoj historiografiji bio je dugo vremena nepoznat ili, bolje rečeno, netačno interpretiran. Naime, većina historičara, oslanjajući se na tvrdnje koje je prvotno iznio Evlija Čelebija, navodila je da je džamiju u Ljubinju dao sagraditi hadži Mustafa-aga, kizlaraga sultana Osmana II (1618–1621). Prva koja je na temelju pouzdanih arhivskih dokumenata pohranjenih u TSMA u Istanbulu ispravila pogrešne navode i utvrdila tačan identitet Mustafa-age, vakifa iz Ljubinja, jeste bosanskohercegovačka historičarka dr. Elma Korić.

Ova ugledna naučnica prve nagovještaje o stvarnom identitetu Mustafa-age saopćila je na međunarodnom naučnom skupu održanom u Istanbulu u maju 2017. godine.¹ Konačne rezultate svoga istraživanja objavila je 2018. godine u naučnom radu “Utemeljitelj Kizlaragine džamije u Ljubinju Kajiš Mustafa-aga sin Mahmudov, kapuaga na osmanskome dvoru u Istanbulu i njegov vakuf” u kojem je detaljno iznijela hronološki prikaz procesa utvrđivanja stvarnog identiteta Mustafa-age i obrazložila zašto je dolazilo do stanovitih zabuna o tom pitanju kod drugih istraživača koji su se bavili ovom ličnošću. Drugi dio spomenutog rada posvećen je Mustafa-aginim zadužbinama i sadržaju same vakufname. Korić se posebno zadržala na analizi dijelova vakufname u kojima se govori o džamiji, mektebu i medresi koje je Mustafa-aga dao sagraditi.² Prema istovjetnom metodološkom principu kao E. Korić, Popara je strukturirao poglavlje svoje knjige posvećeno Mustafa-agi. Nakon kratke rasprave o Mustafa-aginom identitetu slijedi opis vakufname, u kojem je naročitu pažnju posvetio znamenitijim građevinama i određenim postupcima Mustafa-age kao vakifa. Zanimljivo je da oba autora, prvo

¹ Elma Korić, “Power broker at the Ottoman Palace in Istanbul: Darüssaade ağası Hacı Mustafa Ağa”, *Osmanlı İstanbulu V*, ed. Feridun M. Emecen et al., Istanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, Istanbul, 2018, 811-834.

² Elma Korić, “Utemeljitelj Kizlaragine džamije u Ljubinju Kajiš Mustafa-aga sin Mahmudov, kapuaga na osmanskome dvoru u Istanbulu i njegov vakuf”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 67/2017, Sarajevo, 2018, 193-218.

Korić a zatim i Popara, na temelju određenih vakifovih postupaka skoro identičnim riječima opisuju Mustafa-aginu ličnost. Tako, naprimjer, oboje zapažaju da je Mustafa-aga bio vrlo emotivan i senzibilan prema djeci siročadima jer kao eunuh nije imao vlastite djece, te je prema vakufnami odredio da se svoj djeci koja pohađaju mekteb, a naročito siročadima, sašiju nove haljine kako ne bi bili potišteni na dan Bajrama. Začuđuje da Popara u svojoj knjizi ne pridaje naročiti značaj naučnom doprinosu i radu E. Korić. Na njezin rad referira se ovlaš svega dva puta u podnožnim napomenama, i to nepotpuno i sa prilično negativnim konotacijama.

Pored vakufname, kao najznačajnijeg dokumenta koji je Mustafa-aga ostavio iza sebe, Popara navodi i tri sudska dokumenta na arapskom jeziku iz 970/1563. godine u kojima se spominje Mustafa-aga kao sudionik, preko svoga opunomoćenika ili lično, određenih kupoprodajnih procesa. Navedeni dokumenti svjedoče o tome na koji način je Mustafa-aga dolazio do nekretnina u samom centru Carigrada, poput kuće u Kara Kedi mahali koju je otkupio od Aiše hatun, kćerke Sinan-bega, valije Bosne (1563) i u više navrata sandžakbega hercegovačkog sandžaka. Od Mustafa-agine zaostavštine Popara još spominje rukopis Kur'ana koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, a za koji pretpostavlja da je vakuf Mustafa-age, premda nije naveden u vakufnami.

Posljednje poglavlje u knjizi govori o stradanju Ljubinja u ratovima 18. stoljeća. Popara slikovito,

na primjeru grada Ljubinja, ukazuje kako zapostavljanje, zanemarivanje i neodgovarajući odnos spram vakufa i vakufskih zadužbina nerijetko postaje uzrok stagniranja i propadanja određenih gradskih cjelina, pa čak i cijelih gradova.

U knjizi je naveden tekst Mustafa-agine vakufname prekucan na arapskom jeziku, zatim u transkripciji, te u integralnom prijevodu na bosanski jezik. Javnosti je prezentirana verzija vakufname koja je zabilježena u sidžilu, jer joj Popara daje prednost u odnosu na drugu verziju vakufname, kao i zbog toga što je ona nastala za vrijeme vakifovog života, zavedena je u sudske dokumente te je kao takva pravno valjan dokument. Ne ulazeći u utemeljenost navedene argumentacije, treba reći da verzija vakufname u sidžilu nema imena svjedoka, štaviše ona su naknadno i namjerno precrtana, što ostavlja otvorenom mogućnost i različitih drugih intervencija u samome tekstu. S druge strane, verzija vakufname koja je napisana kao zaseban dokument sadrži imena svjedoka, na svakoj stranici je pečat kadije, pa čak i eventualne ispravke teksta koje su napisane na marginama ovjerene su kadijinim pečatom, što joj daje nesporn pravni kredibilitet, premda je nastala nakon vakifove smrti. Važno je istaći da je Popara u fusnotama propratio postojeće razlike u tekstu između dvije verzije vakufname, ukazao na određene nepodudarnosti i nepravilnosti bilo u jednoj ili drugoj verziji i time zapravo ponudio kritičko izdanje arapskog teksta vakufname.

Kao poseban prilog objavljeni su faksimili vakufname iz sidžila, nekoliko stranica iz Kur'ana, te sudski dokumenti na osmanskome i arapskom jeziku. Bilo bi dobro da se među faksimilima našla i druga verzija Mustafa-agine vakufname, s obzirom na to da se radi o izrazito lijepo ukrašenom rukopisu koji je pohranjen u Topkapi saraju u Istanbulu. Uvidom u navedeni rukopis može se uočiti da je velika pažnja posvećena umjetničkom ukrašavanju vakufname, naročito njenih početnih stranica, iscrtaivanjem floralnih motiva i raskošnih ukrasa te upotrebom kvalitetnih i za to doba skupih boja. Izražajna umjetnička obrada rukopisa, između ostalog, svjedoči i o ugledu i visokom društvenom položaju samog vakifa.

Knjiga *Vakufi hadži Ahmed-age i Mustafa-age. Osnove nastanka i razvoja kasabe Ljubinje krajem 16. i početkom 17. stoljeća* upotpunjuje saznanja o značajnim ličnostima grada Ljubinja i područja Hercegovine, kao i o njihovoj ulozi u razvoju ovoga kraja. Nažalost, u knjizi nisu navedeni odgovarajući registri – indeks imena, indeks pojmova te spisak korištenih izvora i literature, koji bi trebali biti neizostavan dio ovakve vrste studije, naročito ako se ima na umu činjenica da se autor u značajnoj mjeri koristi već poznatim i u skorije vrijeme u historiografiji utvrđenim i objavljenim podacima o Mustafa-agi i njegovoj ulozi u osnivanju Ljubinja. To bi svakako doprinijelo kvaliteti knjige, te je učinilo relevantnom i kompetentnom i u znanstvenom smislu.

Dželila Babović

Enes Pelidija, *OSMANISTI BOSNE I HERCEGOVINE DO POČETKA 21. STOLJEĆA – BIOGRAFSKI I BIBLIOGRAFSKI PODACI*, knjiga II, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, Mostar, 2020, 469 str.

Kao što je poznato, prva knjiga profesora emeritusa Enesa Pelidije o osmanistima i orijentalistima, publikovana 2019. godine, bila je posvećena naučnicima koji su od starih vremena pa sve do 1945. godine istraživali historiju Bosne i Hercegovine i na taj način *nas svojim djelima obogatili da više znamo o prošlosti zemlje u kojoj živimo i kojoj pripadamo*. U toku 2020. godine iz štampe je izašao i nastavak spomenutog djela (knjiga II) pod naslovom *Osmanisti Bosne i Hercegovine do početka 21. stoljeća – biografski i bibliografski podaci*. Knjiga II sadrži ukupno 469 stranica, a u njoj su, nakon Predgovora, prezentirani biografski i bibliografski podaci za 25 osmanista i orijentalista koji su svoj rad ili dio rada posvetili osmanskome periodu Bosne i Hercegovine. U sklopu knjige nalazi se i Rječnik termina, Popis izvora i literature, Indeks ličnih imena i Indeks geografskih pojmova.

Prof. dr. Pelidija u Knjizi II piše o našim uzornim naučnicima koji su umnogome obilježili drugi dio XX stoljeća. Oni su svojim predanim radom širili naučnu istinu o jednom dugom, često površno i pogrešno interpretiranom historijskom razdoblju. Autor im pristupa individualno, a zatim, uz korištenje brojnih objavljenih i neobjavljenih izvora, kao i

relevantne literature, vrlo stručno i objektivno sagledava cjelokupni stvaralački opus. Pritom su bitno rasvijetljeni i životni putevi tretiranih osmanista i orijentalista, pa nam je na taj način pružen uvid i u širu društveno-historijsku sliku cijele jedne epohe.

Prema autorovom izboru u knjigu su uvršteni: akademik Hamdija Kreševljaković, dr. Hazim Šabanović, Osman Asaf Sokolović, profesor Tajib M. Okić, Mehmed Mujezinović, ing. arh. Alija Bejtić, profesor Seid M. Traljić, prof. dr. Vanče Boškov, akademik Nedim Filipović, dr. Muhamed Hadžijahić, profesor Hamid Hadžibegić, akademik Vasa Čubrilović, akademik Branislav Đurđev, Fehim Dž. Spaho, akademik Radovan Samardžić, prof. dr. Ismet Kasumović, mr. Ešref Kovačević, dr. Adem Handžić, akademik Avdo Sućeska, akademik Smail Balić, Hivzija Hasandedić, akademik Milan Vasić, profesor Salih Trako, prof. dr. Dušanka Bojanić (Šopova, Lukač) i dr. Ahmed S. Aličić.

Brojne su se pogreške vremenom potkrale i uvriježile u postojećoj literaturi koja govori o pobrojanim naučnicima. Prof. dr. Pelidija ih nakon pomne analize u znatnoj mjeri uočava, a potom koriguje provjerenim podacima. Koliko je to sveukupno bio zahtjevan zadatak ukazuje i činjenica da o pojedinim uglednim bosansko-hercegovačkim osmanistima XX stoljeća do sada nisu urađene ni osnovne biografije.

Može se reći da je već odavno postojala potreba za knjigom koja govori o osmanistima Bosne i Hercegovine. Na osnovu dugogodišnjeg rada prof.

dr. Enesa Pelidije ta je naučna praznina konačno popunjena. Sada je akademska i šira javnost u prilici da se na jednom mjestu upozna sa ukupnim dometima naše osmanistike, kao i pomalo zaboravljenim ljudima koji su svojim naučnim priložima doprinosili njenom razvoju. Posebno će ovo djelo koristiti studentima, jer će ubuduće nastava posvećena bosanskohercegovačkoj historiografiji osmanskog perioda zasigurno biti na znatno višem nivou.

Na koncu, čestitamo i izdavaču ovog kapitalnog djela, a uvaženom autoru, profesoru emeritusu Enesu Pelidiji želimo dosta zdravlja, snage i strpljenja za treći dio knjige koji je već najavljen.

Faruk Taslidža

Marko Matolić (ur.), S BOSANSKE GRANICE: DOPISI I IZVJEŠTAJI FRA MARTINA NEDIĆA O STANJU U BOSNI I HERCEGOVINI OBJAVLJENI U GAJEVIM NOVINAMA (1838-1855), Centar za kulturu Orašje, Orašje 2020, 269 str.

U aprilu 2020. godine navršilo se 210 godina od rođenja fra Martina Nedića. Ovaj bosanskohercegovački franjevac rođen je u Tolisi pored Orašja 1810. godine. Školovao se u Bosni, Subotici, Szolnoku, Egeru i Vaczu. Nakon stjecanja diplome vratio se u Bosanski ejalet, gdje je obavljao niz različitih funkcija pri franjevačkim samostanima. Kao vrstan poliglota bio je član diplomatskih poslanstava koja su boravila u Istanbulu i Beču. Njegovo djelovanje je

obilježila privrženost idejama ilirskog pokreta. Centar za kulturu Orašje, unatoč brojnim izazovima pred koje nas je stavio virus COVID-19 u 2020. godini, objavljivanjem publikacije *S bosanske granice: Dopisi i izvještaji fra Martina Nedića o stanju u Bosni i Hercegovini objavljeni u Gajevim Novinama (1838-1855)* na prigodan način je obilježio 210. godišnjicu rođenja jedne od najpoznatijih ličnosti iz prošlosti Bosanske Posavine. Priređivač ovog izdanja je Marko Matolić, a ono se sastoji od uvodne studije (stranice 5-52), riječi priređivača (53-54), glavnog dijela, sačinjenog od dopisa i izvještaja fra Martina Nedića (55-244), rječnika nepoznatih riječi i izraza (245-252), imenskog registra (253-262) i registra geografskih naziva (263-269).

Za uvodnu studiju iskorišten je rad Vlaste Švoger "Martin Nedić o prilika u Bosni i Hercegovini sredinom 19. stoljeća", prvobitno objavljen u *Historijskom zborniku* 2012. godine. Švoger, u radu podijeljenom na tri cjeline, piše o uvjetima publicističkog djelovanja u Bosni sredinom 19. stoljeća, zatim analizira izvještaje o Bosni koje je fra Martin Nedić slao u Gajeve *Narodne novine*, a rad završava osvrtom na politički i ekonomski položaj kršćanske raje u Bosanskom ejaletu u tom periodu.

Glavninu ove publikacije čine dopisi i izvještaji iz Bosne fra Martina Nedića. Priređivač ih je poredao hronološki, onako kako su objavljivani u novinama, uz određene napomene. Tako su oni članci za koje se stopostotno zna da ih je napisao fra Martin Nedić boldirani, oni za koje

se pretpostavlja da bi im autor mogao biti fra Martin Nedić doneseni su u standardnom formatu, dok su oni članci kojima autor nije ovaj bosanski franjevac, ali koji su od značaja za razumijevanje konteksta fra Nedićevih članaka, u ovoj publikaciji objavljeni u kurzivu. Prvi objavljeni novinski članak je iz februara 1838. godine, a u njemu fra Martin Nedić piše o progonstvu u Anadoliju nekadašnjih kapetana, Arnautovića i Beširevića, koji su se bunili protiv odluka Porte kod bosanskog vezira u Travniku, te o glasinama vezanim za promjenu na mjestu bosanskog namjesnika. Od 1841. godine dopisi koje je slao fra Nedić postaju češći i obimniji, s povremenim pauzama često uzrokovanim cenzurom osmanskih vlasti, poput one za vrijeme Omer-paše Latasa kada je bilo zabranjeno primanje bilo kakvih novina štampanih van Osmanskog Carstva, uz vršenje stroge kontrole nad korespondencijom. Izvještaji obiluju mnoštvom interesantnih informacija, posebice za veće sredine poput Travnika, Sarajeva, Mostara i Tuzle, ali se spominju i dešavanja povezana sa manjim mjestima kao što su Vareš, Konjic, Bužim, Livno i druga mjesta. Posljednji dopis uvršten u ovu zbirku je od 13. jula 1855. godine, o zločinu koji se desio u Derventi i neravnopravnom položaju kršćana pred sudovima u Bosanskom ejaletu, za koji se pretpostavlja da ga je napisao fra Martin Nedić.

Izvještaji Martina Nedića predstavljaju iznimno važan izvor za proučavanje prilika u Bosanskom ejaletu sredinom 19. stoljeća. Međutim, Vlasta Švoger ispravno primjećuje da

autorov cilj “nije bio isključivo informativni, nego je Nedić nastojao pridonijeti oblikovanju svijesti o srodnosti južnoslavenskih naroda i potrebi suradnje među njima, odnosno utjecati na oblikovanje javnoga mnijenja u hrvatskim zemljama.” I pored činjenice da je slika Bosne o kojoj izvještava Nedić jednodimenzionalna i “Turke” prikazuje glavnim uzrokom problema na ovim prostorima, treba istaći da ova zbirka izvora istraživačima pruža vrijedne informacije koje, uz korištenje i poređenje s drugom izvornom građom, mogu doprinijeti promicanju znanja o povijesti Bosne i Hercegovine u kasnoosmanskom periodu. Najveća vrijednost publikacije koju je priredio Marko Matolić ogleda se u tome što je na jednom mjestu objavljena većina novinskih tekstova koje je napisao značajan akter iz tanzimatskog perioda, te je na taj način budućim generacijama istraživača uveliko olakšan proces istraživanja.

Amer Maslo

Dr. Mesut Köksoy, SUBHA-ISIBYAN (ARAPÇA-TÜRKÇE/FARŞA MANZUM SÖZLÜK) MEHMED B. AHMED ER-RUMI EL-BOSNEVI VE SUBHA-I SIBYAN'IN BOŞNAKÇA TERCÜMESİ (ARAPÇA-TÜRKÇE/FARŞA-BOŞNAKÇA SÖZLÜK) HADŽI ASIM SIRÇO (Edisyon Kritik ve Transliterasyon), Keykubat Yayınları, Konya 2021, 137 str.

Knjiga *Subha-i Sibyan (Arapça-Türkçe/Farsça Manzum Sözlük) Mehmed b. Ahmed er-Rumi el-Bosnevi*

ve Subha-i Sibyan'in Boşnakça Tercümesi (Arapça-Türkçe/Farsça-Boşnakça Sözlük) Hadži Asim Sirço predstavlja kritičko izdanje rječnika u stihu *Subha-i Sibyan (Arapça-Türkçe/Farsça Manzum Sözlük)* napisanog od strane Mehmeda b. Ahmeda er-Rumija el-Bosnevija, kao i prijevoda istog djela na bosanski jezik od strane hadži Asima Sirće, čiji je kritički prikaz i transliteraciju priredio dr. Mesut Köksoy, profesor na Univerzitetu Selçuk u Konji, u Republici Turskoj.

Sibyan jeste riječ arapskog porijekla i predstavlja množinu riječi *Sabi* što znači *dijete*. *Sibyan* mektebi, čija historija nadilazi i osmanski period, dosežu i do doba Seldžuka. Dolaskom Osmanlija na prostore Bosne i Hercegovine, tradicija gradnje ovih mekteba uz džamije prenijeta je i na gradove u Bosni i Hercegovini. U periodu osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini, vjersko obrazovanje se sticalo najprije u mektebima, koji su sloveli za osnovnu školu za vjerske nauke, a nakon toga obrazovanje bi se nastavljalo u medresama. Evlija Čelebi u svom *Putopisu* navodi da je Sarajevo imalo 180 sibjan mekteba izgrađenih uz same džamije (Čelebi 2016: V/271, preuzeto Köksoy: 17).

U predgovoru knjige, autor daje podatak da je za ovu studiju odabrao četiri rukopisa – kao primarni rukopis koristio je primjerak *Subha-i Sibyan* koji se nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Ankari pod brojem 1562, te tri druga rukopisna primjerka: iz biblioteke Yusuf Ağa (rukopis br. 530), Nacionalne biblioteke (rukopis br. 2727) i Narodne biblioteke Tokat (rukopis br. 6018/4). Autor tekst donosi

trostupačno: arapski jezik sa transliteracijom, osmanski turski i bosanski jezik pisan arebicom, što je metoda koja ima za cilj olakšati čitanje i praćenje oba dijela rječnika. Riječi koje nemaju prevodne ekvivalente pojašnjene su u zagradama.

Uvodni dio knjige donosi pregled tradicije pisanja rječnika uopće, kao i pisanja rječnika u stihu na arapskom, turskom i perzijskom jeziku u osmanskom periodu. U drugom dijelu knjige, autor se fokusira na samu rječnik *Subha-i Sıbyan*, na autora rječnika, datum pisanja, rukopisne i štampane primjerke, kao i radove bazirane na spomenutom rječniku. Köksoy navodi kako autor rječnika u proznom dijelu daje naziv rječnika *semmeytuha Subhatu'ş-Şıbyân*. Er-Rumi el-Bosnevi u svom djelu nije naveo svoje ime, što je rezultiralo da se rječnik u nekim slučajevima pripisuje drugim autorima. Za određivanje datuma nastanka djela korištena je *ebdžed* numeracija, pa 1033. godina po hidžri odgovara 1623–24. godini po gregorijanskom kalendaru.

Rječnik *Subha-i Sıbyan* napisan je s ciljem da djeci koja pohađaju mektebsku nastavu omogući lakše učenje i razumijevanje arapskih riječi koje nalaze u *Kur'an-i Kerimu*. Jedan je od rijetkih rječnika napisanih u stihu. Forma poeme odabrana je kako bi se lakše usvojile riječi iz rječnika. Sam er-Rumi el-Bosnevi navodi kako postoje slični primjeri rječnika u stihu napisanih od strane drugih učenjaka. Prema rukopisnom primjerku iz Nacionalne biblioteke u Ankari pod brojem 1562, ovaj rječnik sadrži ukupno 448 bejtova. Uz 1831 arapsku

riječ dat je prevodni ekvivalent na osmanskom jeziku (turski/arapski). Za prevodne ekvivalente autor rječnika se koristio perzijskim riječima. Rječnik je u nekim bibliotekama zaveden kao *Arapsko-turski rječnik*, dok je u drugim izvorima zaveden kao *Arapsko-tursko-perzijski rječnik*.

U dijelu koji se odnosi na kritičko izdanje autor bilježi rukopisne primjerke koje je koristio za ovu studiju, metodologiju koju je slijedio, kao i razlike zastupljene među rukopisnim primjercima rječnika. Nakon kritičkog osvrtu predstavljen je prijevod rječnika *Subha-i Sıbyan* na bosanski jezik. Autor se osvrnuo na stanje nauke u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmanske vladavine, sa posebnim akcentom na obrazovanje djece i mladih. Prijevod rječnika na bosanski jezik predstavljen je kroz lik i djelo prevodioca rječnika hadži Asima Sirće. Autor, također, predstavlja principe arebice koja se koristila za bilježenje bosanskih riječi arapskim pismom. Metoda koju je slijedio prevodilac jeste da paralelno uz arapske, turske i perzijske riječi budu dati prevodni ekvivalenti na bosanskom jeziku. Sirćo je tabelu sa arapskim riječima nazvao *Lisan-i Arabi*, prevodne ekvivalente na osmanskom (turski/perzijski) *Türkçe Tercümesi (Prijevod na turski)* te, na kraju, riječi na bosanskom u tabeli pod naslovom *Bosanski prijevod*. Jedan rukopisni primjerak rječnika, naslovljen kao *Subha-i Sıbyan Tarğamasi (Subha-i Sıbyan Tercemesi)*, čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod brojem R-7740. Na samom kraju ovog kritičkog izdanja od strane dr.

Mehmeta Köksoya, kao dodatak su priloženi faksimili izvornika rječnika *Subha-i Sıbyan*, kao i prvi i zadnji list prijevoda na bosanski jezik.

Jedan od rječnika korištenih u mektebima u Bosni i Hercegovini jeste upravo i rječnik u stihu *Subha-i Sıbyan*. Zbog toga prijevod ovog rječnika predstavlja veliki doprinos leksičkoj tradiciji i kulturnoj baštini

Bosne i Hercegovine iz osmanskog perioda. Ovo kritičko izdanje dr. Mehmeta Köksoya može biti putokaz i priručnik za sve istraživače koji budu imali namjeru da detaljno proučavaju spomenuti rječnik i njegov prijevod na bosanski jezik, budući da predstavlja djelo od nacionalne važnosti.

Dženana Bračković